

*ks. prof. Ryszard Rubinkiewicz SDB
(1939–2011)*

In Memory of Professor Ryszard Rubinkiewicz SDB

Promotor nauk biblijnych i animator dialogu z judaizmem w Polsce – Ksiądz Profesor Ryszard Rubinkiewicz

Henryk Witczyk

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

henryk.witczyk@kul.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-4451-0697>

Ksiądz Profesor Ryszard Rubinkiewicz SDB, polski salezjanin, doktor nauk biblijnych, profesor nauk teologicznych, wykładowca Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, członek Papieskiej Komisji Biblijnej, urodził się 6 III 1939 r. w Kielcach. Maturę zdał w 1956 r. w Liceum im. Cypriana Norwida w Kielcach. W tym samym roku wstąpił do Towarzystwa św. Franciszka Salezego. W latach 1959–1965 studiował filozofię i teologię w Oświęcimiu oraz Krakowie. 25 VI 1965 r. przyjął święcenia kapłańskie w Krakowie. W latach 1965–1970 studiował na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie napisał doktorat z zakresu teologii biblijnej pod kierunkiem ks. prof. Feliksa Gryglewicz. Kolejne studia odbył w Papieskim Instytucie Biblijnym (Biblicum) w Rzymie (1970–1972), zakończone uzyskaniem w roku 1978 doktoratu z nauk biblijnych (*doctor in Re Biblica*), a także w École biblique et archéologique française de Jérusalem (1972–1973), sfinalizowane uzyskaniem stopnia *Élève Titulaire de l'École Biblique*.

Aktywność dydaktyczno-badawcza

Od 1969 r. pełnił funkcje profesora Pisma Świętego w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Krakowie. Od 1977 r. pracował na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (KUL), był kierownikiem Instytutu Nauk Biblijnych KUL (1988–2008) oraz Katedry Literatury Międzytestamentalnej i Nauk Pomocniczych Biblistyki KUL. W 1981 r. otrzymał habilitację, a w 1991 r. tytuł i stanowisko profesora zwyczajnego. Obszarem zainteresowań naukowych ks. Rubinkiewicza była literatura międzytestamentowa, a zwłaszcza apokryficzna Starego i Nowego Testamentu. Owocem jego długoletniej pracy naukowej jest m.in. wypromowanie 7 doktorów oraz kierowanie 24 pracami magisterskimi i magistersko-licencjackimi. Uczestniczył w różnego stopnia przewodach naukowych, przygotowując m.in. recenzje rozpraw doktorskich (35), habilitacyjnych (12) oraz dorobku do tytułu naukowego profesora (6). Uznając wybitny wkład ks. Rubinkiewicza w rozwój polskiej nauki, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej w roku 2004 odznaczył go Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Ksiądz Rubinkiewicz cieszył się wielkim zaufaniem wszystkich pracowników Instytutu Nauk Biblijnych KUL, którzy w 1986 r. wybrali go na dyrektora tej jednostki naukowo-dydaktycznej. Kierował nią aż do czerwca 2008 roku. Jako specjalista w zakresie judaizmu i historii Palestyny został opiekunem naukowym *Encyklopedii katolickiej* (dział: Archeologia i geografia biblijna, judaizm) i autorem licznych jej haseł. W pierwszym semestrze roku akademickiego 1986/1987 wykładał Pismo Święte w filii Università Pontificia Salesiana w Cremona koło Jerozolimy (Izrael).

W latach 1986–1990 wykładał Nowy Testament w Wyższym Seminarium Duchownym Ojców Dominikanów w Krakowie, a w roku akademickim 1989/1990 w Wyższym Seminarium Duchownym w Nitrze (Słowacja). Ponadto prowadził wykłady z Pisma Świętego w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łodzi (1997–2000) oraz w Wyższym Instytucie Nauk Religijnych św. Tomasza z Akwinu w Kijowie (Ukraina) prowadzonym przez dominikanów (1999–2000). W roku 2006 przeniósł się na Wydział Filozofii KUL, gdzie został kierownikiem Katedry Kulturoznawstwa (2006–2011); stanowisko to piastował aż do momentu śmierci¹.

Ksiądz Rubinkiewicz zmarł 30 IV 2011 r. w Lublinie. Uroczystości pogrzebowe odbyły się 6 maja. Msza Święta żałobna została odprawiona w kościele Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Lublinie.

Zaangażowanie ekklezjalne i państwowe

Ksiądz prof. Ryszard Rubinkiewicz cieszył się wielkim autorytetem naukowym i moralnym w całym środowisku naukowym polskiej biblistyki. W roku 1993 został wybrany na przewodniczącego Sekcji Biblistów Polskich, którą kierował aż do roku 2003. W końcowych latach pełnienia tej funkcji zabiegał o zatwierdzenie przez Konferencję Episkopatu Polski statutu Stowarzyszenia Biblistów Polskich, który samodzielnie opracował. Po kilku latach starań statut ten został zatwierdzony jeszcze podczas jego kadencji w 2003 r., a Sekcja została przekształcona w Stowarzyszenie Biblistów Polskich. W dowód uznania jego zasług w tej materii został zaszczycony przez nowy zarząd i walne zebranie członkostwem honorowym przyznawanym według statutu Stowarzyszenia biblistom, którzy wnieśli znaczący wkład w rozwój biblistyki polskiej i środowiska biblistów, inspirując je w kierunku aktywności międzynarodowej i dialogu z judaizmem.

27 I 1998 r. papież Jan Paweł II powołał ks. Rubinkiewicza do Papieskiej Komisji Biblijnej w Watykanie, która służy Ojcu Świętemu i Kościołowi powszechnemu poprzez opracowywanie zleconych jej tematów i problemów w świetle najnowszych osiągnięć naukowej biblistyki. W znamienitym gronie biblistów tworzących Komisję, pochodzących z różnych

---

¹ Zob. W. Chrostowski, „Ksiądz Profesor Ryszard Rubinkiewicz SDB”, *„Mów, Panie, bo słucha sługa Twój”. księga pamiątkowa dla księdza profesora Ryszarda Rubinkiewicza w 60 rocznicę urodzin* (Warszawa: Vocatio 1999) 9–12.

krajów świata, dał się poznać jako wytrawny znawca judaizmu i *Listów katolickich* Nowego Testamentu. Z tej też racji należał do Papieskiej Komisji Biblijnej przez dwie kadencje (1998–2008). Jako członek Komisji był współautorem, a następnie tłumaczem na język polski jej dokumentów: *Interpretacja Biblii w Kościele* (tł. i red. R. Rubinkiewicz) (Warszawa: Vocatio 1999); *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej* (tł. R. Rubinkiewicz) (Kielce: Verbum 2002); *Biblia a moralność. Biblijne korzenie postępowania chrześcijańskiego* (tł. R. Rubinkiewicz) (Kielce: Verbum 2009).

Należał do licznych stowarzyszeń i komisji, m.in. był prezesem Sekcji Biblistów Polskich przy Konferencji Episkopatu Polski (1993–2003), członkiem Komisji Episkopatu do Dialogu z Judaizmem (1994–1997). Jako profesor cieszący się poważaniem z racji swych kompetencji naukowych ks. Rubinkiewicz w latach 1994–2000 był członkiem Centralnej Komisji ds. Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych przy Prezesie Rady Ministrów, został też mianowany jednym z członków prezydium Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego (1999–2002). Od roku 2003 był sekretarzem Komitetu Nauk Teologicznych Polskiej Akademii Nauk. Zarówno w kontaktach ze studentami, doktorantami, jak i samodzielnymi pracownikami naukowymi kierował się najpierw wielką wrażliwością na godność osobową każdego z nich, a równocześnie zabiegał o ich jak najlepszy rozwój naukowy. Zawsze miał też przed oczami dobro Kościoła jako wspólnoty wierzących w Jezusa Chrystusa, Mesjasza Izraela, wcielnego Syna Bożego i Zbawiciela świata.

Wybitny poziom naukowy, jaki osiągnął ks. prof. Rubinkiewicz dzięki studiom w Rzymie i Jerozolimie, zdecydował o tym, że mógł przynależeć do najbardziej renomowanych w świecie biblistyki towarzystw naukowych: Catholic Biblical Association of Great Britain, Associazione Biblica Italiana, Associazione Biblica Salesiana, Studiorum Novi Testamenti Societas, Polskie Towarzystwo Orientalistyczne, Towarzystwo Naukowe KUL (w latach 1981–1986 był jego sekretarzem generalnym).

Dorobek naukowy

Ksiądz prof. Ryszard Rubinkiewicz opublikował wiele ważnych artykułów i książek naukowych. Ich wykaz załączony jest do niniejszego artykułu. Do najważniejszych prac bez wątpienia należą te, które weszły na stałe do światowej bibliografii biblijnej, a są to m.in. następujące publikacje: *Die Eschatologie von Hen 9–11 und das Neue Testament* (Klosterneuburg: Österreichisches Katholisches Bibelwerk 1984), *L'Apocalypse d'Abraham en vieux slave. Introduction, texte, critique, traduction et commentaire* (Źródła i Monografie 129; Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1987), *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1987), *Apokryfy Starego Testamentu* (Warszawa: Vocatio 1999) (redaktor); *Introduction à la littérature religieuse judeo-hellenistique* (ed. A.-M. Denis) (Turnhout: Brepols 2000) I–II (współautor), a także hasła autorskie w *The Anchor Bible Dictionary* czy *Encyklopedii katolickiej* (redaktor działu Archeologia i geografia biblijna, judaizm).

Od lubelskiej Szkoły Biblijnej KUL do Instytutu Nauk Biblijnych KUL

Lubelska Szkoła Biblijna KUL została formalnie utworzona w 1959 r. decyzją watykańskiej Kongregacji Seminariów i Studiów Uniwersyteckich, jednak jej bazę stanowiła Sekcja Biblijna Wydziału Teologii KUL erygowana oficjalnie w 1956 r., choć *de facto* istniejąca niemal od początku działalności Uniwersytetu. W latach 70. XX w. nastąpiło zacieśnienie współpracy między Sekcją, zwaną też Szkołą Biblijną Wydziału Teologii KUL, a Papieskim Instytutem Biblijnym w Rzymie polegające na dostosowaniu programu nauczania Pisma Świętego na KUL do programu realizowanego na rzymskim Biblicum. To właśnie na tej podstawie w odniesieniu do lubelskiej Szkoły Biblijnej zaczęto używać nieformalnie określenia Instytut Biblijny KUL. Nazwa ta została oficjalnie zatwierdzona przez Senat KUL w 1981 roku².

Najważniejszym osiągnięciem naukowego życia i dynamicznej aktywności w strukturach organizacyjnych polskiej nauki ks. prof. Ryszarda Rubinkiewicza jest rozwój Instytutu Nauk Biblijnych KUL, jaki się dokonał w latach, gdy nim kierował jako dyrektor. Przyjmując nowych, bardzo dobrze wykształconych biblistów, doprowadził do powstania nowych katedr i powiększenia liczby godzin wykładowych języków biblijnych według standardów Biblicum. Ciesząc się uznaniem jakości swojej pracy naukowej i dydaktycznej, przekonał Senat KUL do wprowadzenia ogólnouniwersyteckich wykładów „Biblia w kulturze”. Zostały one zlecone pracownikom naukowym Instytutu Nauk Biblijnych. Pod jego kierunkiem ukształtował się zwyczaj organizowania co roku dwóch sympozjów naukowych: wiosennego – ogólnopolskiego, i jesiennego – międzynarodowego. Została uporządkowana działalność wydawnicza Instytutu – powstało nowe czasopismo naukowe *Verbum Vitae* oraz seria *Analecta Biblica Lublinensia*, w której publikowano dorobek naukowy obydwu sympozjów. Dla najlepszych doktoratów i habilitacji otwarta została seria monografii *Studia Biblica Lublinensia*. Ksiądz Rubinkiewicz do końca swoich dni ze wszystkich sił wspierał Instytut Nauk Biblijnych KUL w trudnym, odważnym, ale jakże potrzebnym procesie przekształcenia jego sztandarowego czasopisma *Roczniki Biblijne* w pismo o charakterze międzynarodowym, wnoszącym w obszar biblistyki światowej odkrycia polskich biblistów. Kilka tygodni przed śmiercią mógł cieszyć się pierwszym numerem *The Biblical Annals* wydanym już przez Instytut Nauk Biblijnych KUL.

W kształtowaniu kadry naukowej Instytutu Nauk Biblijnych KUL ks. Rubinkiewicz jako warunek podstawowy stawiał ukończenie przez kandydata specjalistycznych studiów w zakresie nauk biblijnych w Jerozolimie lub w Rzymie. Zasadę tę – wprowadzoną przez ks. prof. Stanisława Łacha – do dzisiaj stosują kolejni dyrektorzy Instytutu. Decyduje ona o wysokim poziomie naukowo-badawczym i dydaktycznym wszystkich biblistów zatrudnionych w Instytucie. W istotny sposób wpływa na kształtowanie ducha współpracy w realizacji grantów i tworzeniu dwóch stojących na wysokim poziomie merytorycznym czasopism biblijnych wydawanych przez Instytut Nauk Biblijnych KUL. Decyduje ona również

2 Zob. https://www.kul.pl/historia-instytutu-nauk-biblijnych,art_77777.html.

o tym, że każdy z pracowników naukowych, a ostatnio każda katedra Instytutu, może organizować sympozja ogólnopolskie i międzynarodowe, podczas których prezentuje wyniki badań dotyczących najbardziej aktualnych tematów życia Kościoła i świata oraz prowadzi dyskusje wokół nich w gronie specjalistów i studentów nie tylko biblistyki, ale także innych dyscyplin naukowych.

Warto odnotować te sympozja, które odbiły się szerokim echem w świecie nauki, a wyróżniały się udziałem uczonych z innych krajów świata. Ksiądz prof. Ryszard Rubinkiewicz dokładał wszelkich starań, aby w międzynarodowych sympozjach organizowanych przez Instytut Nauk Biblijnych KUL brali udział wybitni, powszechnie znani i cenieni za swe kompetencje naukowe bibliści i teologowie z innych krajów. W roku 2009 przy jego zaangażowaniu Instytut Nauk Biblijnych KUL zorganizował międzynarodowe sympozjum biblijne na temat Słowa Bożego w życiu i misji Kościoła, nawiązujące do obrad Nadzwyczajnego Synodu Biskupów w Rzymie (2008)³. Wraz z ks. prof. Henrykiem Witczykiem – jako były dyrektor Instytutu – pisał w zaproszeniu na to sympozjum:

Zadaniem studium Słowa Bożego jest nieustanne pogłębianie jego treści oraz przekaz tychże treści wszystkim otwartym na tajemnicę Słowa, które staje się Ciałem. Organizowane sympozjum stawia sobie za cel przeprowadzenie refleksji nad złożoną problematyką obecności Słowa Bożego w historii zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu. Pogłębiona refleksja nad tekstami biblijnymi prowadzi do lepszego rozumienia obecności Boga poprzez Jego Słowo w życiu człowieka współczesnego. W międzynarodowym sympozjum biblijnym weźmie udział wybitny teolog nieustannie zaangażowany w przepowiadanie Słowa Bożego, wieloletni kaznodzieja Domu Papieskiego, nominowany do tej funkcji przez Ojca św. Jana Pawła II, ojciec Raniero Cantalamessa, OFMCap. Do aktywnego uczestnictwa w sympozjum zapraszamy serdecznie zarówno biblistów, jak i teologów również z innych ośrodków naukowych, zainteresowanych wzięciem udziału w sympozjum i wygłoszeniem referatu na temat związany z tematem sympozjum⁴.

21–22 X 2010 r. Instytut Nauk Biblijnych KUL zorganizował międzynarodową konferencję poświęconą dokumentowi Papieskiej Komisji Biblijnej *Bibbia e morale. Radici bibliche dell'agire cristiano* (*Biblia a moralność. Biblijne korzenie postępowania chrześcijańskiego*) (Città del Vaticano 2008). Dyskutowano na temat współczesnych problemów moralnych i szukano ważnych wskazówek do ich rozwiązywania w natchnionych tekstach Pisma Świętego, które powstało ponad dwa tysiące lat temu, ale wraz z Tradycją Kościoła pozostaje normą moralności chrześcijańskiej. W sympozjum tym wziął udział prefekt Kongregacji Nauki Wiary kard. William Joseph Levada oraz sekretarz Papieskiej Komisji Biblijnej o. prof. Klemens Stock SJ, a prof. Ryszard Rubinkiewicz z właściwym sobie znanstwem ukazywał w toczących się dyskusjach specyfikę biblijnego orędzia o tym, co dobre, a co złe, zawartą w dokumencie, w który wniósł ważny wkład jako członek Papieskiej Komisji Biblijnej⁵.

³ Materiały wraz z zapisem dyskusji ukazały się drukiem: S. Szymik (red.), *Słowo Boże w życiu i misji Kościoła* (Analecta Biblica Lublinensia 4; Lublin: Wydawnictwo KUL 2009).

⁴ Zob. https://www.kul.pl/konferencja-biblijna-na-temat-slowa-bozego-2008,art_5848.html.

⁵ Materiały z tego sympozjum ukazały się drukiem. Zob. W. Pikor (red.), *Moralność objawiona w Biblii* (Analecta Biblica Lublinensia 7; Lublin: Wydawnictwo KUL 2011); zostały one poddane szczegółowej recenzji

Szczególnym zainteresowaniem qumranologów i biblistów ze świata cieszyły się XIII Międzynarodowe Dni Biblijne poświęcone odkryciom w Qumran, a zorganizowane z racji 70. rocznicy tamtych wydarzeń (24–26 X 2017). Już sam temat sympozjum „Manuskrypty z Qumran 70 lat później. Rękopisy, tradycje, interpretacje i ich biblijny kontekst” wskazywał na bardzo poważną debatę naukową. Odkryte rękopisy biblijne oraz teksty wspólnoty qumrańskiej rzuciły nowe światło na badania biblijne oraz rozumienie kontekstu, w którym żył i nauczał Jezus. W istocie znaczenie tych tekstów było przedmiotem refleksji prelegentów, wśród których znalazły się wielkie znakomitości⁶. Przywoływano w nich wielokrotnie naukowe analizy ks. Ryszarda Rubinkiewicza dotyczące pism intertestamentowych korespondujących w wielu punktach z treścią pism qumrańskich.

Na międzynarodowe sympozjum, które odbyło się rok później (23–24 X 2018), Instytut Nauk Biblijnych KUL zaprosił biblistów z Polski i ze świata do debaty na temat zmartwychwstania ciała w świetle Biblii oraz tradycji pozabiblijnych⁷. Obszar kultury śródziemnomorskiej, który stał się przedmiotem badań, obejmował starożytny Egipt, Mezopotamię, Izrael, Grecję oraz Rzym. Szukano odpowiedzi na pytania o kształt i charakter idei zmartwychwstania w tekstach i tradycjach pozabiblijnych, genezę i formę idei zmartwychwstania w starożytnym Izraelu, historyczność, szczególnie charakter i status zmartwychwstania Chrystusa oraz jego wpływ na kształtowanie się teologii, moralności, eschatologii oraz eklezjologii chrześcijańskiej. Tę bogatą tematykę prezentowali w świetle swoich badań tak pracownicy naukowcy Instytutu Nauk Biblijnych KUL, jak i zaproszeni goście: Reimund Bieringer (Katholieke Universiteit Leuven, Belgia), Andrzej Gieniusz (Pontificia Università Urbaniana, Rzym, Włochy), Dominika Kurek-Chomycz (Liverpool Hope University, Liverpool, Wielka Brytania), Łukasz Popko (École biblique et archéologique française de Jérusalem, Izrael), Danuta Shanzer (Universität Wien, Wiedeń, Austria), Philip H. Towner (Nida Institute for Biblical Scholarship, Philadelphia, PA, USA), Nicholas Thomas Wright (University of St Andrews, St Andrews, Wielka Brytania)⁸.

Z kolei 23–24 X 2019 r. Instytut Nauk Biblijnych KUL, którego zasadnicze kierunki badań określił swoimi pracami naukowymi ks. prof. Ryszard Rubinkiewicz, zorganizował Międzynarodowe Jesienne Sympozjum Biblijne „Signs, Wonders and Mighty Works. God’s Activity in the History of Salvation” (Znaki, cuda i przejawy mocy. Działania Boga w historii zbawienia). Głównym tematem sympozjum były cuda w Biblii i tradycjach pozabiblijnych, a także w świecie kultury Śródziemnomorza. Wzięli w nim udział tacy badacze tej tematyki, jak: Richard J. Bauckham (Ridley Hall, Cambridge, United Kingdom),

naukowej, zob. D. Kotecki, rec.: „Moralność objawiona w Biblii”, red. W. Pikor, *Analecta Biblica Lublinensia* VII, Lublin 2011, ss. 320”, *Teologia i Człowiek* 20/2 (2012) 234–242, <https://apcz.umk.pl/TiCz/article/view/TiCz.2012.040/565>.

⁶ Zob. https://www.kul.pl/inb-kul-sympozja-i-konferencje,art_402.html.

⁷ „Resurrection in the Bible and Ancient Mediterranean World. The John Paul II Catholic University of Lublin” (October 23, 2018 – October 24, 2018) <http://ocs.academicon.pl/index.php/test/Resurrection2018>.

⁸ Referaty z tego sympozjum ukazały się w formie artykułów naukowych w flagowym czasopiśmie Instytutu Nauk Biblijnych KUL *The Biblical Annals* 9/4 (2019).

Anthony Giambrone (École biblique et archéologique française de Jérusalem, Israel), Graham H. Twelftree (London School of Theology, London, United Kingdom), Ibolya Balla (Pápa Reformed Theological Seminary, Węgry), Vincent Chukwuma Onwukwe (KU Leuven, Belgia), Jaap Doedens (Pápa Reformed Theological Seminary, Węgry), Olu-biyi Adeniyi Adewale (National Open University of Nigeria), Andrea Antenan Peecher (Uniwersytet Notre Dame, USA), Abraham Boateng (Goethe University, Frankfurt nad Menem, Niemcy), Marina Nikolaevna Paschnik (Auckland University, Nowa Zelandia), Marek Baraniak (Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska), Andrzej Łukasz Jędrzejczak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska), Agata Sowińska (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska).

Podobnie wybitnie międzynarodowy charakter miało sympozjum „From the Books of Enoch to Genesis Apocryphon. Aramaic Manuscripts of 1 Enoch and Related Aramaic Traditions from Qumran”, które odbyło się 20–22 X 2020 r. i dotyczyło aramejskich manuskryptów apokryficznej *Pierwszej Księgi Henocha* z Qumran oraz powiązanych tradycji⁹.

Swego rodzaju modelowym unaocznieniem międzynarodowego i eklezjalnego charakteru Instytutu Nauk Biblijnych KUL, którego podwaliny położył ks. prof. Ryszard Rubinkiewicz, było sympozjum zorganizowane 20–21 X 2021 r. wspólnie przez Instytut Nauk Biblijnych KUL i Papieską Komisję Biblijną. Na przedmiot analiz sympozjalnych wybrano najnowszy dokument Papieskiej Komisji Biblijnej *«Che cosa è l'uomo?» (Sal 8,5). Un itinerario di antropologia biblica („Czym jest człowiek?” [Ps 8,5] Zarys antropologii biblijnej)* (Città del Vaticano 2019). Podjęte zostały ważne tematy antropologii biblijnej, jak: znaczenie obrazu Bożego w człowieku, realizacja królestwa Bożego w ludzkim świecie, biblijna wizja miłości i płciowości, cielesny i duchowy wymiar natury ludzkiej, stosunek do świata stworzonego, wolność i determinizm czy chrystologiczny model natury człowieka. Szukano odpowiedzi na pytanie o to, jak współczesnemu człowiekowi komunikować prawdy antropologii biblijnej, wchodząc w dialog ze współczesną nauką i nie tracąc przy tym specyfiki przesłania biblijnego. Specjalna sesja poświęcona była antropologii św. Pawła, którą razem z przedstawicielami Papieskiej Komisji Biblijnej analizowali wybitni specjaliści: Susan Eastman, Craig Keener, Joel B. Green, Troels Engberg-Pedersen i Volker Rabens.

Ważne tematy dokumentu *„Czym jest człowiek?” (Ps 8,5). Zarys antropologii biblijnej* prezentowali w ramach dyskusji naukowej prelegenci Papieskiej Komisji Biblijnej: Pietro Bovati (Papieski Instytut Biblijny, Rzym Włochy; w latach 2015–2020 sekretarz Papieskiej Komisji Biblijnej), Nuria Caldich-Benages (Papieski Uniwersytet Gregoriański, Rzym, Włochy; sekretarz Papieskiej Komisji Biblijnej), Luís Henrique Eloy e Silva (Pontifical Catholic University of Minas Gerais, Belo Horizonte, Brazylia), Adrian Graffy (Executive Committee of the Catholic Biblical Association of Great Britain, Wielka Brytania), Mary Healy (Sacred Heart Major Seminary, Detroit, MI, USA), Marcin Kowalski (KUL, Lublin, Polska), Marida Nicolaci (Pontifical Theological Faculty of Sicily, Włochy), Henry Patarumadathil (Papieski Instytut Biblijny, Rzym Włochy), Hugo Orlando Martínez Aldana

⁹ Zob. https://www.kul.pl/inb-kul-sympozja-i-konferencje/art_402.html.

(Corporación Universitaria Minuto de Dios, Bogota, Kolumbia), Levente Balázs Martos (Pázmány Péter Catholic University, Węgry), Jean-Bosco Matand Bulembat (Université Catholique du Congo, Kongo), Blażej Śtrba (Comenius University in Bratislava, Słowacja), Henryk Witczyk (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, Polska; w latach 2009–2020 członek Papieskiej Komisji Biblijnej).

Naukowy i eklezjalny dialog z judaizmem: od wiary Abrahama do miłości Piotra

Ksiądz prof. Ryszard Rubinkiewicz zapisał się w naszej pamięci nie tylko jako wielkiej klasy uczony, ale także jako autentyczny chrześcijanin, pogodny w spojrzeniu na człowieka i życie, miłujący Boga i ludzi. Lubił w swoich refleksjach odwoływać się do Abrahama. Osoba i wiara patriarchy Izraela były mu szczególnie bliskie. Miał doskonałą wiedzę naukową o tej postaci, której zresztą poświęcił wielką część swoich badań. Ich wyniki przybliżał szerokim rzeszom czytelników i studentów, rozbudzając tym samym autentyczne zainteresowanie tak religią pierwszego Przymierza, jak i współczesnym judaizmem. Bardzo dobrze rozumiał kulturę żydowską, miał wśród wyznawców judaizmu wielu serdecznych przyjaciół. Często rozmawiał z chasydami pielgrzymującymi do grobu Widzącego z Lublina, który znajduje się na starym żydowskim cmentarzu przy ul. Kalinowszczyzna. Do dziś pielgrzymują do niego Żydzi z całego świata, a pozostawione przy nim *kwittelech* (karteczki z prośbami) świadczą o tym, że nadal wierzą w jego szczególne pośrednictwo u Boga. Profesor, widząc ich z okna swej pracowni, chętnie do nich wychodził, rozmawiał, modlił się z nimi, odkrywając głębię wiary i pobożności ludu Przymierza. Jako kierownik w Instytucie Nauk Biblijnych KUL podejmował wykłady przybliżające świat biblijnego judaizmu, apokaliptyki żydowskiej i współczesnej wiary oraz praktyk religijnych wyznawców judaizmu. Kierował pracami magisterskimi czy doktorskimi, które w mniejszym lub większym stopniu dotyczyły eksploracji tej problematyki, głównie na podstawie tekstów Starego Testamentu, literatury intertestamentowej czy pism wybitnych teologów judaizmu.

Swego rodzaju zwieńczeniem jego badań naukowych, jak i działalności dydaktycznej w tym zakresie było zaangażowanie w powstanie dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej *Peuple juif et ses Saintes Écritures dans la Bible chrétienne* (*Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*) ogłoszonego w Watykanie w 2001 roku. W ówczesnym zespole Papieskiej Komisji Biblijnej pełnił rolę uznanego w świecie katolickim i żydowskim specjalisty w tej dziedzinie, szanowanego za swe kompetencje oraz naukowca wolnego w zajmowaniu się tą problematyką od jakichkolwiek uprzedzeń czy ideologii. W celu przybliżenia, a zarazem pogłębienia treści tego ważnego dokumentu ks. prof. Rubinkiewicz jako przewodniczący Stowarzyszenia Biblistów Polskich dedykował mu jubileuszowe, czterdzieste, doroczne sympozjum tego gremium. Miało ono miejsce 19–20 IX 2002 r. w gmachu Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie. Tytuł pierwszego referatu, który wygłosił ks. Rubinkiewicz, brzmiał: *Główne linie dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej*

„*Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*”. Referent dokonał wprowadzenia w całość poruszanej problematyki, a zarazem syntetycznie przybliżył zawartość najnowszego dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej. Następnie ks. Mirosław Wróbel (KUL) przedłożył temat „*Żydzi*” w *Ewangelii Janowej*. Z kolei zabrał głos ks. Henryk Witczyk (KUL), wygłaszając referat *Przymierze zawarte na Synaju a Nowe Przymierze w Chrystusie*. Przedstawił w nim relację między Starym a Nowym Przymierzem, respektując długą chrześcijańską tradycję teologiczną oraz najnowsze tendencje, również te, które pojawiły się jako efekt nawiązania dialogu chrześcijańsko-żydowskiego¹⁰.

Niezwyczajnie ważną od czasu Soboru Watykańskiego II kwestię relacji między Kościołem a wyznawcami judaizmu podjął ks. Waldemar Chrostowski (UKSW i UMK) w swoim referacie *Kościół a Izrael*. Wyłożył w nim swoje badania na temat relacji między Kościołem, czyli wspólnotą wierzących w Jezusa Chrystusa, a Synagogą, czyli wspólnotą, która nie podziela tej wiary, a nawet się jej sprzeciwia. Jak trafnie podkreślił, nawiązując do treści dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej, wzgląd na obustronne relacje jest tym bardziej konieczny, że obie wspólnoty religijne przyjmują pierwszą część Biblii i upatrują w niej swoje korzenie. Równie cennym okazał się referat „*Uświęceni przez ofiarę Chrystusa raz na zawsze*” (por. *Hbr 10,10*). *Rozumienie kultu w Starym i Nowym Przymierzu*, który przedstawił ks. Stanisław Hałas SCJ z Papieskiej Akademii Teologicznej. Wskazał na wspólne dla judaizmu i chrześcijaństwa dziedziny życia religijnego (modlitwa, kult), które znalazły też wyraz w konkretnych i precyzyjnie określonych instytucjach, zarówno w Starym Przymierzu, jak i w Nowym Testamencie oraz w życiu Kościoła.

Z kolei bardzo trudny temat *Żydzi w oczach ewangelisty Mateusza* przybliżył uczestnikom sympozjum ks. Janusz Lemański. Nawiązał do tych linii przewodnich dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej, które dotyczą obrazu Żydów w Nowym Testamencie i są przyczyną licznych oskarżeń pod adresem Kościoła. Pierwsza Ewangelia kanoniczna – podobnie zresztą jak Ewangelia według św. Jana – stanowi niezwykle ważne z historycznego i teologicznego punktu widzenia świadectwo kształtowania się wzajemnych relacji oraz pogłębiania rozdziału między Kościołem a Synagogą. Dalsze analizy na ten temat poprowadził ks. Antoni Tronina (KUL) w referacie *Judaizm a chrześcijaństwo w I wieku. Koegzystencja czy konfrontacja?* Podkreślił, że dokument Papieskiej Komisji Biblijnej wyprowadza rozważania na te tematy z impasu silnie zideologizowanej „poprawności politycznej”.

Całość obrad sympozjalnych zwieńczył referat ks. Artura Maliny *Jedność Bożego planu zbawienia*. Odniósł się w nim do doświadczenia i nauczania św. Pawła, w którym dochodzi do głosu silne napięcie religijno-duchowe spowodowane z jednej strony odrzuceniem Jezusa Chrystusa jako Mesjasza i Syna Bożego – Zbawiciela świata – przez znaczną część Jego rodaków, a z drugiej – przez poczucie silnych więzi z ludem Izraela i trwałymi przywilejami Bożymi wobec niego.

¹⁰ Zob. W. Chrostowski, „40. Sympozjum Biblistów Polskich, Lublin, 19–20 IX 2002”, *Collectanea Theologica* 73/1 (2003) 5–8.

Tak znamienity dobór tematyki oraz referentów to dzieło ówczesnego przewodniczącego Stowarzyszenia Biblistów Polskich, którym był prof. Ryszard Rubinkiewicz. Aktywnie uczestniczył we wszystkich – często bardzo żywych – dyskusjach po każdym z referatów. Ze znanstwem i właściwą sobie wyrozumiałością wsłuchiwał się w głosy krytyczne wobec treści dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej, aby ostatecznie dookreślić szczegóły proponowanych w nim najnowszych badań egzegetyczno-historycznych, analiz teologicznych i wniosków dotyczących dalszego kształtowania współczesnego, twórczego dialogu między Kościołem i Synagogą.

Aktywność naukowa ks. prof. Ryszarda Rubinkiewicza i jego działalność na płaszczyźnie dialogu z wyznawcami judaizmu to ważny zaczyn wielkiej inicjatywy, którą współcześnie na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II realizuje Centrum Relacji Katolicko-Żydowskich KUL im. Abrahama J. Heschela. Ta nowa jednostka naukowa, edukacyjna i kulturalna ma pogłębiać relacje katolicko-żydowskie w wymiarze międzynarodowym. Rozpoczęła swoją działalność na KUL 17 X 2022 roku. Badania naukowe, działalność wydawnicza, wymiana studentów, a także międzynarodowe sympozja, konferencje, debaty oraz wydarzenia kulturalne to najważniejsze zadania tej instytucji. Podczas sesji otwierającej działalność tej jednostki ks. prof. Mirosław Kalinowski, rektor KUL, stwierdził, że inauguracja Centrum Relacji Katolicko-Żydowskich KUL im. Abrahama J. Heschela jest wydarzeniem historycznym, a idea jego powołania dojrzała podczas jego wielu ważnych spotkań i rozmów, a wyrosła na gruncie wcześniejszej aktywności Instytutu Nauk Biblijnych KUL i zaangażowania ks. prof. Ryszarda Rubinkiewicza w dialog interreligijny, jego naukowe i egzystencjalne zrozumienie specyfiki judaizmu biblijnego i współczesnego, filozoficznej kultury i teologicznej myśli żydowskiej. Pierwszym dyrektorem tej ważnej jednostki naukowo-dydaktycznej i kulturowej został ks. prof. Mirosław Wróbel (2022–2023), od 2018 r. dyrektor Instytutu Nauk Biblijnych KUL, który był studentem prof. Rubinkiewicza, słuchał jego wykładów w Metropolitalnym Seminarium Duchownym w Lublinie, uczestniczył w prowadzonych przez niego zajęciach i seminarium naukowym w Instytucie Nauk Biblijnych KUL. Od roku 2023 funkcję tę pełni również biblista – ks. dr hab. Marcin Kowalski, specjalista w zakresie dialogu św. Pawła tak ze światem judaizmu, jak i z religią i kulturą starożytnego świata grecko-rzymskiego.

Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski abp Stanisław Gądecki podkreślił w piśmie skierowanym do uczestników inauguracji, że Centrum Relacji Katolicko-Żydowskich KUL im. Abrahama J. Heschela jest realizacją deklaracji *Nostra aetate* Soboru Watykańskiego II i nauczania Kościoła wyrażanego przez kolejnych papieży. A deklaracja ta przypomina, że z żadną inną religią Kościół katolicki nie pozostaje w tak bliskiej relacji ani z żadnym innym narodem nie łączy go tak ścisła więź, jak z judaizmem. Arcybiskup przypomniał też rolę papieża Jana Pawła II, którego określił jako wzór do naśladowania w dialogu katolicko-żydowskim¹¹. Ksiądz prof. Ryszard Rubinkiewicz w związku ze swoim zaangażowaniem w dialog katolicko-żydowski cieszył się serdecznym uznaniem św. Jana Pawła II, które

11 Zob. https://www.kul.pl/centrum-heschela-rozpoczelo-swoja-dzialalnosc-na-kul,art_100553.html.

bardzo wysoko sobie cenił, a mówił o nim jedynie swoim przyjaciołom z Papieskiej Komisji Biblijnej (wśród nich był Jean-Noel Aletti).

Bez wątpienia swoją twórczą działalnością naukową wyszedł jak Abraham z dalekiego kraju i poprowadził lubelskie oraz polskie środowisko biblijne w kierunku „ziemi obiecanej” światowej biblistyki. Swoimi najlepszymi pracami naukowymi, publikowanymi w *The Biblical Annals* oraz w najlepszych wydawnictwach naukowych świata, pracownicy naukowcy Instytutu Nauk Biblijnych KUL spłacają aktualnie wielki dług wdzięczności w stosunku do ludzkiej i naukowej, twórczej i miłującej ludzi odwagi ks. prof. Ryszarda Rubinkiewicza – jego wizji rozwoju lubelskiej i polskiej biblistyki.

Mamy nadzieję, że Profesor, który odszedł od nas w wigilię święta Miłosierdzia Bożego i w przeddzień beatyfikacji Jana Pawła II, oręduje za nami w niebie. W naszych modlitwach pozostanie stale obecny jako Ojciec i Profesor, któremu każdy pracownik Instytutu Nauk Biblijnych KUL i niemal każdy biblista w Polsce bardzo wiele zawdzięcza.

Publikacje

Monografie

Eschatologia Hen 9–11 a Nowy Testament (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1984).

Die Eschatologie von Hen 9–11 und das Neue Testament (Österreichische Biblische Studien 6; Klosterneuburg: Österreichisches Katholisches Bibelwerk 1984).

L'Apocalypse d'Abraham en vieux slave. Introduction, texte, critique, traduction et commentaire (Źródła i Monografie 129; Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1987).

Geografia e archeologia biblica (flora e fauna biblica) (Cremisan [s.n.] 1987).

Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1987).

Wprowadzenie do Pięcioksięgu Mojżesza (Lublin: [s.n.] 1994) [skrypt].

Pięcioksiąg (Lublin: [s.n.] 1997) [skrypt].

Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Biblii w Kościele* (tł. i red. Ryszard Rubinkiewicz) (Warszawa: Vocatio 1999) [współautor].

Królestwo Boże jest wśród was. Wybrane zagadnienia z teologii biblijnej (Studia Biblica Lublinensia 6; Lublin: Wydawnictwo KUL 2010).

Książki pod redakcją

Duch Święty – Duch Boży (red. L. Stachowiak – R. Rubinkiewicz) (Materiały Pomocnicze do Wykładów z Biblistyki 7; Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1985).

Biblia o przyszłości (red. L. Stachowiak – R. Rubinkiewicz) (Materiały Pomocnicze do Wykładów z Biblistyki 8; Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1987).

Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II. 1965–1989 (red. W. Chrostowski – R. Rubinkiewicz) (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1990).

Wstęp do Nowego Testamentu (red. R. Rubinkiewicz) (Wstęp do Pisma Świętego 3; Poznań: Pallottinum 1996).

Apokryfy Starego Testamentu (red. R. Rubinkiewicz) (Warszawa: Vocatio 1999).

Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Biblii w Kościele* (tł. i red. R. Rubinkiewicz) (Warszawa: Vocatio 1999).

Biblia o Odkupieniu (red. R. Rubinkiewicz) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 2000).

Sacrum i kultura. Chrześcijańskie korzenie przyszłości. Materiały Kongresu Kultury Chrześcijańskiej, Lublin 15–17 września 2000 r. (red. R. Rubinkiewicz – S. Zięba) (Źródła i Monografie 197; Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2000).

Rozdział w monografiach

- „Znaczenie ‘otwarcia oczu’ u Łk 24,31”, *Studia z teologii św. Łukasza* (red. F. Gryglewicz) (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1973) 179–189.
- „Jezus – Archegos – w Liście do Hebrajczyków”, *Studia teologiczne* (red. L. Górka – J. Kras – S. Nagy) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1976) I, 61–89.
- „Królestwo Boże a społeczność Izraela w literaturze apokryficznej Starego Testamentu”, *Królestwo Boże w Piśmie Świętym* (red. S. Łach – M. Filipiak) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1976) 123–134.
- „La vision de l’histoire dans l’Apocalypse d’Abraham”, *Religion (Judentum: Allgemeines; palästinisches Judentum)* (red. H. W. Haase) (Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II.19.1; Berlin: De Gruyter 1979) 137–151.
- „Postać Jezusa w drugiej mowie Piotra (Dz 3,12–26)”, *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki* (Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski 1982) V, 109–134.
- „Apocalypse of Abraham. A New Translation and Introduction”, *The Old Testament Pseudepigrapha. I. Apocalyptic Literature and Testaments* (red. J.H. Charlesworth) (New York: Doubleday 1983) 681–705.
- „Duch Boży” w tekstach mesjańskich literatury międzytestamentowej”, *Duch Święty – Duch Boży* (red. L. Stachowiak – R. Rubinkiewicz) (Materiały Pomocnicze do Wykładów z Biblistyki 7; Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1985) 39–48.
- „Eschatologia księgi Apokalipsy”, *Biblia o przyszłości* (red. L. Stachowiak – R. Rubinkiewicz) (Materiały Pomocnicze do Wykładów z Biblistyki 8; Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1987) 141–151.
- „Judaizm”, *Religioznawstwo w katechezie* (red. M. Majewski – H. Zimoń) (Kraków: Inspektorat Towarzystwa Salezjańskiego 1987) 150–162.
- „Instytut Nauk Biblijnych”, *Księga pamiątkowa w 75-lecie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wkład w kulturę polską w latach 1968–1993* (red. M. Rusecki) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1994) 222–227.
- „Chrystus centrum historii zbawienia”, *Katechizm Kościoła Katolickiego. Wprowadzenie* (red. M. Rusecki – E. Pudelko) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1995) 69–78.
- „Rodzina jako środowisko wychowawcze”, *Biblia o rodzinie* (red. G. Witaszek) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1995) 37–46.
- „Listy pasterskie”, *Wstęp do Nowego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (Wstęp do Pisma Świętego 3; Poznań: Pallottinum 1996) 381–388.
- „Święty Paweł”, *Wstęp do Nowego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (Wstęp do Pisma Świętego 3; Poznań: Pallottinum 1996) 299–374 [współautor: J.W. Rosłon].
- „Teologiczne podstawy dialogu katolicko-żydowskiego”, *Biblia podstawą jedności* (red. A.R. Sikora) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1996) 27–38.
- „Biblijne podstawy Eucharystii”, *Jezus eucharystyczny* (red. M. Rusecki – M. Cisło) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1997) 49–60.
- „Czy Bóg zakazał czcić obrazy?”, *Ikona liturgiczna. Ewangelizacyjne przesłanie ikonografii maryjnej* (red. K. Pek) (Warszawa: Wydawnictwo Księżąt Marianów 1997) 17–24.
- „Eucharystia – źródłem jedności”, *Biblia o Eucharystii* (red. S. Szymik) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1997) 51–61.

- „Psalmy 2, 8 i 110 w interpretacji wczesnego judaizmu”, *W posłudze Słowa Pańskiego* (red. S. Bielecki – H. Ordon – H. Witczyk) (Kielce: Jedność 1997) 94–103.
- „Sytuacja prawna imigranta w świetle Starego Testamentu”, *U źródeł mądrości* (red. S. Harezga) (Rzeszów: Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego 1997) 293–303.
- „Troska narodu wybranego o kulturę narodowo-religijną”, *Życie społeczne w Biblii* (red. G. Witaszek) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1997) 159–174.
- „Biblia w kulturze Słowian południowych i wschodnich”, *Słowo Boga i drogi człowieka* (red. Z. Machnikowski) (Tczew – Pelplin: Bernardinum 1998) 125–129.
- „Wyzwalająca siła Prawdy (J 8,32)”, *Ja jestem Józef, brat wasz. Księga pamiątkowa ku czci arcybiskupa Henryka Józefa Muszyńskiego Metropolity Gnieźnieńskiego w 65 rocznicę urodzin* (red. W. Chrostowski) (Warszawa: Vocatio 1998) 285–295.
- „Lewici”, *Życie religijne w Biblii* (red. G. Witaszek) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1999) 157–165.
- „Starożytne kalendarze Bliskiego Wschodu”, *Życie religijne w Biblii* (red. G. Witaszek) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1999) 257–266.
- „Bóg Ojciec”, *Tertio Millennio Adveniente. U progu Trzeciego Tysiąclecia* (red. G. Witaszek) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 2000) 303–314.
- „Dorobek naukowy o. prof. Hugolina Langkammera OFM”, *Wszystko czynię dla Ewangelii. Księga pamiątkowa ku czci O. Prof. Hugolina Langkammera OFM* (red. G. Witaszek – A. Paciorek – A. Kiejza) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 2000) 5–10.
- „Judaizm”, *Religia w świecie współczesnym. Zarys problematyki religiologicznej* (red. H. Zimoń) (Studia Religio-logiczne 1; Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2000) 349–378.
- „Skarga człowieka cierpiącego niewinnie”, *Verbo Domini servire. Opuscula Ioanni Cantio Pytel septuagenario dedicata* (red. F. Lenort – T. Siuda) (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny 2000) 43–50.
- „Starożytne prawa Izraela a współczesna kultura jurystyczna judaizmu”, *Starożytne kodyfikacje prawa. Materiały z konferencji zorganizowanej 10–11 kwietnia 1999 r. w Lublinie* (red. A. Dębiński) (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 2000) 63–74.
- „Kulturotwórcza rola Biblii w historii Europy”, *Idee chrześcijańskie w życiu Europejczyka. Język, piśmiennictwo, sztuki plastyczne, obyczaje* (red. A. Ceglińska – Z. Staszewska) (Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie 2001) I, 17–28.
- „Biblijno-teologiczna wizja nadziei”, *Nadzieja chrześcijańska a nadzieje ludzkie* (red. J. Nagórny – M. Pokrywka) (Lublin: Wydawnictwo KUL 2003) 51–61.
- „La responsabilità morale della comunità alla luce della Bibbia”, *Parola di Dio e comunità religiosa* (red. A. Strus – R. Vicent) (Torino: Elledici 2003) 169–176.
- „Chrystus w pierwszych dwóch mowach misyjnych św. Piotra (Dz 2,14–36; 3,12–26)”, *Opoka Kościoła Chrystusowego. Bibliści KUL w 25 rocznicę pontyfikatu Jana Pawła II* (red. S. Szymik – H. Ordon) (Lublin: Wydawnictwo KUL 2004) 99–128.
- „Życie publiczne w dialogu z judaizmem”, *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań. I. Wykłady i wprowadzenia do dyskusji grupowych* (red. K. Góźdz et al.) (Lublin: Wydawnictwo KUL 2004) 295–301.
- „Conversione e sequela Cristi nel Corpus Catholicum”, *„Dobrze, sługo dobry...” (Mt 25,21). Księga pamiątkowa ku czci ks. dr Huberta Ordona SDS* (red. K. Mieliarek) (Kielce: Verbum 2005) 135–154.

- „Teologiczne aspekty biblijnego opisu o potopie”, *Deus meus et omnia. Księga pamiątkowa ku czci o. prof. Hugolina Langkammera w 50. rocznicę święceń kapłańskich* (red. M.S. Wróbel) (Lublin: Wydawnictwo KUL 2005) 401–417.
- „The Moral Responsibility of the Community in the Light of the Bible”, *The Word of God and the Religious Community* (red. M. Thekkekara) (Bangalore: Kristu Jyoti 2006) 243–253.
- „Idee przewodnie dialogu z judaizmem”, *W czterdziestolecie Soboru Watykańskiego II. Refleksja Wydziału Teologii KUL* (red. A. Czaja – L. Górka – J. Pałucki) (Lublin: Wydawnictwo KUL 2007) 113–119.
- „Postać Jezusa z Nazaretu w apokryfach Nowego Testamentu”, *Jezus jako Syn Boży w Nowym Testamencie i we wczesnej literaturze chrześcijańskiej* (red. H. Drawnel) (Analecta Biblica Lublinensia 1; Lublin: Wydawnictwo KUL 2007) 133–138.
- „Dlaczego Pan Jezus musiał umrzeć na krzyżu?”, *Qumran. Pomiędzy Starym a Nowym Testamentem* (red. H. Drawnel – A. Piwowar) (Analecta Biblica Lublinensia 2; Lublin: Wydawnictwo KUL 2009) 227–239.

Artykuły naukowe

- „Apokalipsa Abrahama”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 27/4–5 (1974) 230–237.
- „Badania nad literaturą apokryficzną Starego Testamentu w wersji staroecerkiewnosłowiańskiej na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 28/4–5 (1975) 235–238.
- „Kapłaństwo Chrystusa według Hbr 5,1–10”, *Seminare* 1 (1975) 7–26.
- „Ps LXVIII 19 (= Eph IV 8) Another Textual Tradition or Targum?”, *Novum Testamentum* 17/3 (1975) 219–224.
- „Teologiczne aspekty modlitwy Abrahama w «Apokalipsie Abrahama»”, *Summarium* 24 (1975) 133–143.
- „Un fragment grec du IVe livre d'Esdras (chapitres XI et XII)”, *Muséon* 89 (1976) 75–87.
- „Mk 14,34 i Hbr 1,8–9 w świetle tradycji targumicznej”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 25/1 (1978) 59–67.
- „Z badań nad literaturą pseudoepigraficzną Starego Testamentu”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 32/1 (1979) 47–52.
- „Małżeństwo i dziewictwo w nauce św. Pawła (1 Kor 7,1–40)”, *Zeszyty Naukowe KUL* 23/3 (1980) 43–48.
- „Przypowieść o szacie godowej (Mt 22,11–13) w świetle Hen 10,4”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 27/1 (1980) 53–69.
- „Les semitismes dans l'Apocalypse d'Abraham”, *Folia Orientalia* 21 (1980) 141–148.
- „«Duchy zamknięte w więzieniu». Interpretacja 1 P 3,19 w świetle Hen 10,4.12”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 28/1 (1981) 77–86.
- „Apokalipsa Abrahama 1–6. Propozycja interpretacji symbolicznej”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 29/1 (1982) 79–95.
- „«Pan zaś jest Duchem» (2 Kor 3,17)”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 35/1 (1982) 36–42.
- „Eschatologia Księgi Apokalipsy”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 30/1 (1983) 85–94.
- „Sara – matka Izaaka, Maryja – matka Jezusa”, *Seminare* 6 (1983) 231–243.
- „Apokryf Ezechiela”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 31/1 (1984) 119–125.
- „Królestwo Syna Człowieczego”, *Kościół w świetle Biblii* (red. J. Szłaga) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1984) 21–36.
- „Ukrzyżowanie Jezusa w świetle 4QpNa 11–12 i Zwoju Świątyni 64,6–13”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 32/1 (1985) 63–73.
- „Apokaliptyka u progu ery chrześcijańskiej”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 41/1 (1988) 51–59.
- „The Book of Noah (1 Enoch 6–11) and Ezra's Reform”, *Folia Orientalia* 25 (1988) 151–155.
- „Żydzi i judaizm w nauczaniu Jana Pawła II”, *Collectanea Theologica* 60/3 (1990) 11–18.

- „Królestwo Boże w literaturze apokryficznej Starego Testamentu”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 38–39/1 (1991–1992) 59–74.
- „Ksiądz Profesor Józef Homerski”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 40/1 (1993) 7–9.
- „Maryja w świątyni”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 40/1 (1993) 97–107.
- „Midrasz jako zjawisko egzegetyczne”, *Collectanea Theologica* 63/3 (1993) 11–26.
- „Odpowiedź na «polskie» pytanie”, *Znak* 45/6 (1993) 147–152.
- „Prorocza wizja odnowionego świata”, *Zeszyty Naukowe KUL* 36/1–4 (1993) 33–42.
- „Reich Gottes im frühjüdischen Schrifttum als Hintergrund der Ntl. Basilea-Verkündigung”, *Collectanea Theologica* 64/Fasciculus specialis (1994) 19–32.
- „Judaizm”, *Communio* 15/4 (1995) 3–20.
- „Pozycja społeczna kobiety w świetle Ewangelii”, *Zeszyty Naukowe KUL* 38/1–2 (1995) 55–65.
- „Treści religijne i ogólnoludzkie dialogu żydowsko-katolickiego”, *Analecta Cracoviensia* 27 (1995) 283–294.
- „Zmartwychwstanie Chrystusa – zmartwychwskrzeszenie nasze”, *Roczniki Teologiczne* 42/1 (1995) 85–93.
- „«Katichizis Katoličeskoj Cerkvi» o evrejach i iudaizme”, *Roczniki Teologiczne* 43/7 (1996) 113–124.
- „Nawrócenie i pokuta w Księdze Apokalipsy św. Jana”, *Roczniki Teologiczne* 43/1 (1996) 129–140.
- „Nowe aspekty egzegezy biblijnej w świetle dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej o interpretacji Biblii w Kościele”, *Collectanea Theologica* 66/1 (1996) 9–24.
- „Kwestia cierpienia w apokaliptyce żydowskiej Starego Testamentu”, *Roczniki Teologiczne* 44/1 (1997) 79–88.
- „Z doświadczeń dialogu międzyreligijnego w USA”, *Collectanea Theologica* 67/2 (1997) 105–113.
- „Praca a oczekiwanie na lepsze jutro”, *Roczniki Teologiczne* 45/1 (1998) 101–109.
- „Śp. ks. prof. Lech Stachowiak (24 VI 1926 – 1 VIII 1997)”, *Zeszyty Naukowe KUL* 41/1–2 (1998) 294–296.
- „Powstanie Pięcioksięgu w świetle najnowszych badań”, *Roczniki Teologiczne* 46/1 (1999) 111–124.
- „Laudacja prof. Elio Toaffa z okazji nadania mu tytułu doktora *honoris causa*”, *Przegląd Uniwersytecki* 12/6 (2000).
- „Liturgia uobecnieniem zwycięstwa Boga nad mocami zła”, *Verbum Vitae* 2 (2002) 296–299.
- „Główne linie dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej*”, *Collectanea Theologica* 73/1 (2003) 9–18.

Hasła encyklopedyczne i leksykograficzne

- „Abraham, Apocalypse of”, *The Anchor Bible Dictionary* (red. D.N. Freedman) (New York: Doubleday 1992) I, 41–43.
- „Grzech pierworodny. I. Podstawy biblijne: 2. Nowy Testament”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Walkusz et al.) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1993) VI, 282–284.
- „Grzech. III. W Piśmie Świętym: 2. W Nowym Testamencie”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Walkusz et al.) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1993) VI, 267–269.
- „Henoch”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Walkusz et al.) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1993) VI, 681–682.
- „Hillel”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Walkusz et al.) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1993) VI, 883–884.
- „Jabne”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Duchniewski et al.) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997) VII, 638–639.
- „Jan Hirkan I”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Duchniewski et al.) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997) VII, 899–900.

- „Jerozolima. I. Miasto: A. Topografia; B. Historia; C. Archeologia”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Duchniewski *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997) VII, 1185–1193.
- „Jezus Chrystus. I. Historyczność: A. Źródła poznania historyczności, 1. Chrześcijańskie bezpośrednie, 1° Biblijne – Apokalipsa”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Duchniewski *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1997) VII, 1298.
- „Biblia”, *Wielka encyklopedia PWN* (red. J. Wojnowski *et al.*) (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001) III, 566–572.
- „Kittel Rudolf”, *Encyklopedia katolicka* (red. B. Migut *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2002) IX, 20–21.
- „Kłamstwo. I. W Biblii”, *Encyklopedia katolicka* (red. B. Migut *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2002) IX, 177–178.
- „Kohelet”, *Encyklopedia katolicka* (red. B. Migut *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2002) IX, 296.
- „Koheleta Księga”, *Encyklopedia katolicka* (red. B. Migut *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2002) IX, 296–298.
- „Krwawy pot”, *Encyklopedia katolicka* (red. B. Migut *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2002) IX, 1391–1392.
- „Hagada”, *Powszechna encyklopedia filozofii* (red. A. Maryniarczyk *et al.*) (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasz z Akwinu 2003) IV, 174–175.
- „Halacha”, *Powszechna encyklopedia filozofii* (red. A. Maryniarczyk *et al.*) (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasz z Akwinu 2003) IV, 186–187.
- „Krzyż. III. W Biblii”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Ziemann *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004) X, 15–16.
- „Le Déaut Roger”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Ziemann *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004) X, 631.
- „Lewi”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Ziemann *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004) X, 892–893.
- „Lewiatan”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Ziemann *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004) X, 893.
- „Lewici”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Ziemann *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004) X, 893–895.
- „Machabejskie Księgi”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Ziemann *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2006) XI, 686–689.
- „Majmonides”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Ziemann *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2006) XI, 852–855.
- „Marność”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Ziemann *et al.*) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2006) XI, 1422.
- „Midrasz”, *Powszechna encyklopedia filozofii* (red. A. Maryniarczyk *et al.*) (Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasz z Akwinu 2006) VII, 172–175.

Recenzje

- Rec.: Ks. Feliks Gryglewicz, *Studia z teologii św. Łukasza*, Poznań 1973, s. 216, *Ruch Biblijny I Liturgiczny*, 29/5–6 (1976) 333–335.
- Rec.: *Le vie selon l'Esprit, condition de chretien*, J. de la Potterie, Paris 1965, *Studia Theologica Varsaviensia* 7/1 (1969) 329–332.
- Rec.: H. Levine, *Economic Origins of Antisemitism. Poland and Its Jews in the Early Modern Period*, Yale University Press. New Haven and London 1991, *Principia* 5 (1992) 139–143.

- Rec.: *Biblia a kultura Europy*. Red. Maria Kamińska i Eliza Małek. T. I–II. Łódź 1992, *Zeszyty Naukowe KUL* 36/1–4 (1993) 103–105.
- Rec.: Stanisław Mędała CM. *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*. Kraków 1994 s. 392, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 41/1 (1994) 108–109.
- Rec.: G. Witaszek. *Amos. Prorok sprawiedliwości społecznej*. Lublin 1996, *Przegląd Uniwersytecki* 8/6 (1996) 31.
- Rec.: Tadeusz Brzegowy. *Pięcioksiąg Mojżesza*. Tarnów 1997. Wyd. 2 poprawione. s. 233, *Zeszyty Naukowe KUL* 41/1–2 (1998) 195–198.
- Rec.: *Biblia a kultura Europy*. Red. Maria Kamińska i Eliza Małek. T. I–II. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź 1992, *Zeszyty Naukowe KUL* 36/1–4 (1993) 103–105.
- Rec.: S. Johnson, *The Theology of the Gospels*, London 1966, s. 199, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 22/1 (1969) 55–56.

Tłumaczenia

- Kremer J., *Czytać Biblię, ale jak? Krótki wstęp do lektury Pisma św.* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1988)
- König, F. – Kremer, J., *Życie wiary dzisiaj* (Lublin: Kerygma 1992).
- Kremer J., „Katolickie «tak» na zmartwychwstanie Jezusa”, *Znak* 45/6 (1993) 145–147.
- Dreyfus F., *Czy Jezus wiedział, że jest Bogiem?* (Poznań: „W Drodze” 1995).
- Papieska Komisja Biblijna, *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej* (Kielce: Verbum 2002).
- Papieska Komisja Biblijna, *Biblia a moralność. Biblijne korzenie postępowania chrześcijańskiego* (Kielce: Verbum 2009)

Artykuły publicystyczne

- „Instytut Nauk Biblijnych KUL w służbie Kościoła Katolickiego w Polsce”, *Przegląd Uniwersytecki* 6/3 (1994) 4–5.
- „Spór o Krzyż”, *Tygodnik Powszechny* 18 sierpnia (1996).
- „Kształtować nową kulturę”, *Lubelski Gość Niedzielny* 28 listopada – 4 grudnia (1999) 21.
- „Wypowiedź na temat magii i wróżenia z kart”, *Tygodnik Lubelski* 28 listopada (1999) 9.
- „Kongres 2000”, *Niedziela Lubelska* 43/1 (2000) 1, 6.
- „Chrześcijanie wobec świętych ksiąg judaizmu”, *Więź* 523 (2002) 94–100.
- „Poranek wielkanocny”, *Gość Niedzielny* 77/17 (2000) 6.

